

شورای سیاست‌گذاری حوزه‌های علمیه خاوران

مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران

معاونت پژوهش

استان همدان شهر همدان مدرسه علمیه تخصصی فدک

عنوان:

صفات مسارعین در خیر با توجه به آیات ۵۷ تا

۶۱ سوره مؤمنون

استاد راهنما

سرکار خانم مریم شمشانی

نگارنده

سودابه بردبار

سال تدوین ۱۴۰۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تحمیدیه

سپاس خدای مهربان و ذات اقدسش را که به این بنده حقیر خود منت نهاد تا بتوانم گامی هرچند کوتاه در راه پیشبرد علم و دانش بردارم و بتوانم شمعی هرچند کم نور و بی فروغ را در مسیرهای تاریک علم روشن نمایم. سپاس بیکرانم را تقدیم می کنم به تمامی زحمت کشانی که هرچند بسیار اندک و ناچیز بنده را در راه فراگرفتن علم و دانش یاری کردند و سپاسگزار تمام عزیزانی هستم که در راه به پایان بردن این پایان نامه یاری ام نمودند

تقدیم به

این اثر را با تمام عشق و اخلاص، تقدیم می‌کنم به آستان مقدس پیامبر مهر و رحمت،
حضرت محمد مصطفی صلی الله علیه و آله دخت پاکش، حضرت فاطمه زهرا علیها السلام ائمه اطهار علیهم السلام و نیز به
پدر، مادر و همسر که چراغ راه و آرامش روح من در مسیر پرفرازونشیب زندگی بوده‌اند.

تقدیر و تشکر

به مصداق کلام گهربار «مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعَمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ» وظیفه خود می‌دانم با نهایت احترام و اخلاص، مراتب تقدیر و سپاس را نثار استاد معظم، دکتر مریم شمشانی، نمایم؛ که با هدایت و ارشاد کریمانه و همت والای خویش، مسیر نگارش این پایان‌نامه را هموار ساختند. از پروردگار مهربان، دوام فضل، سلامت و عزت ایشان را خواستارم.

چکیده

مسارعت در خیرات از مفاهیم بنیادین اخلاق اجتماعی در قرآن کریم است که در آیات ۵۷ تا ۶۱ سوره مؤمنون به عنوان شاخص هویتی مؤمنان وارسته ترسیم شده است. این آیات با ساختاری منسجم، الگویی جامع از ایمان، اخلاق و کنش اجتماعی ارائه می دهد که در آن مؤمنان نه تنها اهل عمل صالح اند، بلکه با انگیزه ای درونی و آگاهانه در خیرات پیشگام می شوند. پژوهش حاضر با روش توصیفی - تحلیلی و با بهره گیری از تفاسیر معتبر، به استخراج و تحلیل منظومه صفات مسارعین در خیر می پردازد. بر اساس ویژگی های شناختی و ویژگی های گرایشی، روشن می شود که زیربنای کنش مسارعین، معرفت توحیدی، ایمان قلبی راسخ، خشیت عمیق الهی و باور یقینی به معاد است؛ مؤلفه هایی چون «درک حضور دائمی خداوند»، «پرهیز از هرگونه شرک اعتقادی و عملی» و «اشتیاق آگاهانه به خیرات» از مهم ترین زیر گفتارهای این بُعد به شمار می آیند که جهت دهنده تمامی رفتارهای فردی و اجتماعی آنان است. در فصل سوم (صفات اخلاقی مسارعین)، به ویژه در گفتار اول: اخلاق فردی و گفتار دوم: اخلاق اجتماعی، تأکید قرآن بر حالات درونی و ملکات نفسانی مسارعین برجسته می شود؛ ویژگی هایی همچون «اخلاص در عمل»، «تواضع و فروتنی در برابر خداوند»، «خوف از عدم پذیرش اعمال»، «خود محاسبگی» و «تقوای عملی» در ساحت فردی و نیز «بخشندگی»، «مسئولیت پذیری اجتماعی» و «مشارکت فعال در امور خیر» در ساحت اجتماعی، نشان می دهد که مسارعت در خیر، رفتاری برخاسته از حضور قلب و التزام اخلاقی است، نه ظاهرسازی یا عادت. همچنین در فصل چهارم (صفات اجتماعی مسارعین)، به ویژه در گفتار دوم: صفات مسارعین در اجتماع، مسارعین به عنوان کنشگرانی فعال، اصلاح گر و هدایت محور معرفی می شوند که از طریق «امر به معروف و نهی از منکر»، «همیاری و تعاون»، «رعایت حقوق عمومی» و «دعوت به وحدت و همبستگی»، خیر را از سطح فردی فراتر برده و آن را به رفتاری پایدار در ساختار جامعه ایمانی تبدیل می کنند. برآیند نهایی پژوهش نشان می دهد که «مسارعت در خیرات» در منطق قرآن، مفهومی صرفاً فردی یا عبادی نیست، بلکه الگویی جامع از حیات مؤمنانه ارائه می دهد که در آن بعد اعتقادی، اخلاق فردی و کنش اجتماعی در پیوندی عمیق و معنادار به یکدیگر متصل اند؛ الگویی که می تواند به عنوان چارچوبی نظری و کاربردی برای بازخوانی اخلاق فردی و اجتماعی و نیز طراحی الگوهای تربیتی مبتنی بر آموزه های قرآن کریم در جوامع معاصر مورد استفاده قرار گیرد. واژگان کلیدی: مسارعت در خیرات، سوره مؤمنون، صفات عقیدتی، صفات اخلاقی، صفات اجتماعی.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	مقدمه.....
فصل اول: کلیات و مفاهیم	
۳	گفتار اول: طرح تحقیق.....
۴	الف- بیان مسئله.....
۵	ب- اهمیت و ضرورت.....
۶	ج- پیشینه تحقیق.....
۱۰	د- سؤالات تحقیق.....
۱۰	۱- سؤال اصلی.....
۱۰	۲- سؤالات فرعی.....
۱۱	ه- فرضیه تحقیق.....
۱۱	و- روش پردازش اطلاعات.....
۱۱	ز- ساختار پژوهش.....
۱۳	گفتار دوم: مفاهیم.....
۱۳	الف- مسارعین.....
۱۴	ب- خیر.....
۱۴	ج- مؤمنون.....
۱۵	د- صفات اجتماعی.....
۱۵	ه- صفات اخلاقی.....

- و- صفات اعتقادی..... ۱۶
- گفتار سوم: مبانی تحقیق..... ۱۷
- الف- انواع خیر..... ۱۷
- ۱- خیر فردی..... ۱۷
- عبادات و مناسک دینی..... ۱۸
- تزکیه نفس و خودسازی..... ۱۸
- حفظ تقوا و پرهیزکاری..... ۱۸
- آموزش علم و بصیرت..... ۱۹
- ۲- خیر اجتماعی..... ۱۹
- عدالت خواهی و برقراری قسط..... ۱۹
- دفاع از مظلومان و ستمدیدگان..... ۲۰
- همکاری و همیاری در امور خیر..... ۲۰
- امر به معروف و نهی از منکر..... ۲۰
- کمک به فقرا و نیازمندان..... ۲۰
- ۳- خیر دنیوی..... ۲۱
- پیشرفت علمی و صنعتی..... ۲۱
- عمران و آبادانی زمین..... ۲۱
- رفع مشکلات معیشتی و اقتصادی..... ۲۱
- سلامتی و بهداشت..... ۲۲
- امنیت و رفاه اجتماعی..... ۲۲
- ۴- خیر اخروی..... ۲۲
- صدقه پنهانی..... ۲۳
- جهاد در راه خدا..... ۲۳
- صبر در مصیبت ها و سختی ها..... ۲۳
- دعوت به سوی دین و هدایت دیگران..... ۲۳
- اعمال عبادی با نیت خالص..... ۲۳
- ب- عوامل خیر..... ۲۴
- ۱- ایمان و باورهای اعتقادی..... ۲۴

- ۲۵ - توحید
- ۲۵ - باور به معاد و حسابرسی اعمال
- ۲۵ - محبت الهی
- ۲۶ ۲- صفات اخلاقی
- ۲۶ - صدق و راست گویی
- ۲۶ - صبر و استقامت
- ۲۶ - تواضع و فروتنی
- ۲۷ - گذشت و بخشش
- ۲۷ - شکرگزاری
- ۲۷ ۳- عوامل اجتماعی
- ۲۸ - همکاری و همدلی
- ۲۸ - امر به معروف و نهی از منکر
- ۲۸ - مسئولیت پذیری اجتماعی
- ۲۸ - رفقای نیک و مجالست با اهل خیر
- ۲۸ ۴- عوامل معرفتی
- ۲۹ - عوامل انگیزشی
- ۲۹ ج- کاربرد واژه خیر در قرآن
- ۳۰ ۱- کاربرد اخلاقی
- ۳۱ ۲- معیار انتخاب عمل درست
- ۳۱ ۳- کاربرد اجتماعی
- ۳۱ جمع بندی

فصل دوم: صفات عقیدتی مسارعین (ویژگی های ایمانی و اعتقادی)

- ۳۵ گفتار اول: ویژگی های شناختی (باورها و درک ها)
- ۳۵ الف- معرفت به عظمت و قدرت الهی
- ۳۸ ۱- درک و شناخت عمیق از مقام ربوبیت و هیبت الهی
- ۳۹ ۲- علم به حضور دائمی خداوند و مراقبت او بر اعمال
- ۴۱ ب- شناخت نسبت به معاد

- ۴۴ ۱- معرفت به حتمیت بازگشت به سوی خداوند.
- ۴۶ ۲- شناخت تبعات اعمال نیک و بد در سرای آخرت.
- ۵۱ گفتار دوم: ویژگی‌های گرایشی (میل‌ها و رویکردها).
- ۵۱ الف- خشیت و دغدغه قلبی.
- ۵۴ ۱- ترس توأم با احترام و درک عظمت.
- ۵۵ ۲- دغدغه از کوتاهی در انجام وظایف و عدم رضایت الهی.
- ۵۷ ب- ایمان و باور عمیق.
- ۶۰ ۱- تسلیم قلبی در برابر حقایق الهی.
- ۶۱ ۲- میل و رغبت در پذیرش و عمل به دستورات الهی.
- ۶۳ ج- اشتیاق به خیرات و سرعت در آن.
- ۶۵ ۱- اشتیاق درونی به انجام کارهای نیک.
- ۶۶ ۲- رغبت به پیشگامی در اعمال صالح و کسب فضایل.
- ۶۸ جمع‌بندی.

فصل سوم: صفات اخلاقی مسارعین (ویژگی‌های رفتاری و اخلاقی)

- ۷۲ گفتار اول: اخلاق فردی مسارعین.
- ۷۲ الف- تواضع و فروتنی.
- ۷۵ ۱- احساس کوچکی در برابر عظمت الهی.
- ۷۷ ۲- دوری از عُجب و خودبینی در اعمال.
- ۸۰ ب- اخلاص.
- ۸۱ ۱- انجام کارها با نیت خالصانه و بدون ریا.
- ۸۶ ۲- پرهیز از تظاهر و خودنمایی در عبادات.
- ۸۹ ج- خود محاسبگی و نگرانی از قصور.
- ۹۱ ۱- دغدغه قبولی اعمال و ترس از عدم شایستگی.
- ۹۳ د- تقوا و پرهیزگاری.
- ۹۸ ۱- رعایت حدود الهی و دوری از گناهان.
- ۱۰۱ ۲- واجبات: بنیان سلوک و طریق «قرب الفرائض».
- ۱۰۱ ۳- محرمات: مرزهای الهی و حفظ طهارت روح.

برادری، البته دعوت به اصلاح و پرهیز از نزاع و اختلاف در مناسبات اخلاقی و در سطح اجتماعی است.

در قرآن بر نقش ایمان در نابود کردن کینه‌ها و منازعات و ایجاد روح دوستی و همدلی و به تعبیر قرآن برادری، تأکید شده است «وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ».^۱ در احادیث به جنبه‌های گوناگون «برادری دینی» اشاره شده است، از جمله این‌که برادری دینی از هر پیوند نسبی و خویشاوندی پایدارتر است.^۲ و گسستن آن نکوهیده، باید همواره از حال برادر دینی، بویژه اگر مدتی غایب شود، خبر گرفت، راز برادر دینی را نگاه داشت، عیب او را باز نگفت، در سختی و آسودگی باید به او نیکی کرد، از جدال، مباهات، فخر فروشی، عنادورزی و حسد نسبت به برادر دینی دوری جست و با او به انصاف و عطف رفتار کرد.^۳

۲- تأکید بر مشترکات و تقویت همبستگی اجتماعی

از منظر مکتب اهل بیت (علیهم السلام) تعامل با اهل سنت بر پایه تأکید بر مشترکات ایمانی و تقویت همبستگی اجتماعی امت اسلامی استوار است؛ زیرا آنچه مسلمانان را به یکدیگر پیوند می‌دهد. همچون توحید، نبوت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) قرآن کریم، قبله واحد، ارزش‌های اخلاقی و دغدغه اقامه دین الهی به مراتب عمیق‌تر و گسترده‌تر از اختلافات مذهبی است. در این نگاه، حفظ وحدت اسلامی نه یک مصلحت مقطعی، بلکه تکلیفی شرعی و راهبردی برای صیانت از

۱. سوره آل عمران، آیه ۱۰۳، «و همگی به رشته (دین) خدا چنگ زده و به راههای متفرق نروید و به یاد آرید این نعمت بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدا در دل های شما الفت و مهربانی انداخت و به لطف و نعمت خدا همه برادر دینی یکدیگر شدید و در پرتگاه آتش بودید، خدا شما را نجات داد. بدین گونه خدا آیاتش را برای (راهنمایی) شما بیان می‌کند، باشد که هدایت شوید».

۲. عبدالواحد بن محمد، آمدی، همان، ج ۱، ص ۱۰۰، «الْأَخُ الْمُكْتَسَبُ فِي اللَّهِ أَقْرَبُ الْأَقْرَبَاءِ وَأَحَمُّ [أَرْحَمُ] مِنَ الْأُمّهَاتِ وَالْأَبَاءِ».

۳. محمدباقر، مجلسی، همان، ج ۷۵، ص ۲۳۶، «تَحْتَاجُ الْإِخْوَةُ فِيمَا بَيْنَهُمْ إِلَى ثَلَاثَةِ أَشْيَاءَ، فَإِنْ اسْتَعْمَلُوهَا إِلَّا تَبَايَنُوا وَتَبَاغَضُوا، وَهِيَ: التَّنَاصُفُ، وَالتَّرَاحُّمُ، وَنَفْيُ الْحَسَدِ».

کیان اسلام و جلوگیری از نفوذ دشمنان به شمار می‌آید. بر همین اساس، شیعه با حفظ هویت اعتقادی و وفاداری به اصول مکتب خویش، مأمور به گسترش روابط محترمانه، همزیستی مسالمت‌آمیز، همکاری اجتماعی و اجتناب از هرگونه رفتار تفرقه‌افکنانه است؛ چراکه انسجام امت، بستری برای تحقق عدالت، رشد معنوی جامعه و تقویت قدرت جهان اسلام در برابر تهدیدهای فکری، فرهنگی و سیاسی فراهم می‌سازد.

- اصل وحدت و برادری اسلامی: شیعیان معتقدند که همه مسلمانان، صرف نظر از مذهب، برادر دینی هستند و باید در جهت حفظ وحدت و انسجام امت اسلامی تلاش کنند». قرآن کریم نیز بر این وحدت تأکید دارد: «إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ»^۱ (در حقیقت مؤمنان با هم برادرند). امام علی علیه السلام در نهج البلاغه بر لزوم اتحاد و پرهیز از تفرقه تأکید کرده‌اند؛ بنابراین، تعامل مسالمت‌آمیز، احترام متقابل و همکاری در امور مشترک، از جمله اهداف مهم در روابط شیعه و سنی است».

- پرهیز از نزاع و اختلاف: شیعیان توصیه شده‌اند از هرگونه اقدامی که موجب ایجاد فتنه، نزاع و اختلاف میان مسلمانان شود، پرهیز کنند». مراجع تقلید شیعه همواره بر حفظ آرامش و پرهیز از اهانت به مقدسات دیگر مذاهب تأکید کرده‌اند. قرآن کریم نیز از نزاع و تفرقه نهی کرده است: «وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ»^۲ (و با هم نزاع نکنید که سست شوید و مهابت شما از میان برود).

- احترام به مقدسات و عقاید دیگران: شیعیان موظف به احترام به مقدسات و عقاید دیگر مذاهب اسلامی هستند و اهانت به مقدسات دیگر مذاهب، از نظر شیعه حرام و موجب تفرقه است». این احترام شامل صحابه پیامبر صلی الله علیه و آله و خلفای راشدین نیز می‌شود، اگرچه در خصوص برخی از آن‌ها اختلاف نظر وجود دارد». البته این احترام نباید به معنای تأیید تمامی عقاید و اعمال دیگر مذاهب تلقی شود.

۱. سوره حجرات، آیه ۱۰.

۲. سوره انفال، آیه ۴۶.

- گفتگوی علمی و منطقی: شیعیان به انجام گفتگوی علمی و منطقی با اهل سنت، با هدف روشن شدن حقایق و رفع شبهات، تشویق شده اند. این گفتگو باید با رعایت ادب، احترام متقابل و پرهیز از تعصب انجام شود. هدف از این گفتگوها، رسیدن به تفاهم و تقریب مذاهب اسلامی است، نه تحمیل عقاید یک مذهب بر مذهب دیگر.

- همکاری در امور خیریه و اجتماعی: شیعیان باید با اهل سنت در امور خیریه و اجتماعی همکاری کنند. این همکاری می تواند شامل کمک به نیازمندان، توسعه جامعه و مبارزه با فساد باشد. چنین همکاری هایی، زمینه را برای ایجاد همدلی و تقویت روابط میان دو مذهب فراهم می کند. هدف اصلی از تعامل شیعه و سنی، ایجاد وحدت، برادری و همدلی در میان امت اسلامی است تا مسلمانان بتوانند با یکدیگر در برابر چالش ها و دشمنان مشترک متحد شوند. معاویه بن وهب ناظر به این پدیده اجتماعی از امام صادق علیه السلام پرسد: «شایسته است در ارتباط بین خود و قوممان و همچنین در ارتباط با مردم دیگر که بر اعتقاد ما باور ندارند، چگونه رفتار کنیم؟»^۱ پرسش معاویه بن وهب دو بخش دارد: ۱. شیوه رفتار شیعیان با یکدیگر ۲. شیوه رفتار و تعامل آنان با اهل سنت، اما امام علیه السلام در پاسخ، تفکیک نکرده و هر دو پرسش را یک پاسخ داده اند؛ یعنی نسبت به شیعیان و اهل سنت، هر دو باید این رفتار اجتماعی را داشته باشید. واژه «خُلَطَائِنَا مِنَ النَّاسِ» را به کار برده اند؛ «خلطائنا»؛ یعنی این که زندگی آنها با ما آمیختگی اجتماعی دارد. ما در جامعه ای زندگی می کنیم که همسایه، دوست، همکلاسی، همکار و حتی بعضی فامیل دور و نزدیک شیعه نیستند. باید چه کنیم؟ در این روایت به قرینه اینکه فرمود: «مِمَّنْ لَيْسُوا عَلَيَّ أَمْرًا»؛ یعنی کسانی که ولایت اهل بیت را قبول ندارند این معنا روشن تر می شود. فرمودند: «نگاه کنید به امامانی که از آنان پیروی می کنید». «قَالَ تَنْظُرُونَ إِلَى أَيْمَتِكُمُ الَّذِينَ تَقْتَدُونَ بِهِمْ...» «هرکاری که آنها می کنند شما هم همان کار را انجام دهید» «فَتَصْنَعُونَ مَا يَصْنَعُونَ». در اینجا امام صادق علیه السلام قسم می خوردند تا تأکید

۱. محمد بن یعقوب، کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۳۶.

کنند و شک شیعیانش هم برطرف شود: «قَوَّ اللَّهُ إِنَّهُمْ لَيُعَوِّدُونَ مَرْضَاهُمْ» «به خدا قسم اهل بیت از مریضان سایر مذاهب عبادت می کنند.»؛ «وَيَشْهَدُونَ جَنَائِزَهُمْ»؛ «در تشییع جنازه های آنها حاضر می شوند.» «وَيَقِيمُونَ الشَّهَادَةَ لَهُمْ وَعَلَيْهِمْ»؛ «در دادگاه به نفع یا علیه آنها شهادت می دهند.» «وَيُؤَدُّونَ الْأَمَانَةَ إِلَيْهِمْ»؛ «و امانت را به آنها بر می گردانند.»^۱

جمع بندی

در این فصل روشن شد که «مسارعت در خیر» مفهومی صرفاً فردی و عبادی نیست، بلکه حقیقتی ژرفاً اجتماعی، مسئولیت محور و تمدن ساز دارد. مسارعین در خیر، بر پایه نگاه قرآنی و سیره معصومان (علیهم السلام) افرادی اند که کمال جویی معنوی خود را در پیوندی ناگسستنی با اصلاح جامعه دنبال می کنند و نسبت به سرنوشت دیگران، بی تفاوت نیستند. احترام به قانون و نظم اجتماعی، پرهیز از هرگونه تضييع حقوق دیگران، پاسداشت کرامت انسانی، تقویت همبستگی و وحدت اجتماعی و التزام به عدالت، از شاخصه های بنیادین تعاملات اجتماعی آنان به شمار می آید. همچنین تأکید شد که مسارعین در خیر، در برابر فقر، نابرابری و آسیب های اجتماعی، رویکردی فعال و پیش دستانه دارند؛ آنان با انفاق متعادل، حمایت از محرومان آبرومند، مشارکت در فعالیت های خیریه و اصلاح ساختارهای ناعادلانه، نقش مؤثری در کاهش شکاف های اجتماعی ایفا می کنند. از سوی دیگر، اهتمام به هدایت فرهنگی، آگاهی بخشی و ارائه راهکارهای مفید و سازنده برای حل مسائل جامعه، جایگاهی برتر از صرف عبادات فردی یافته و به عنوان برترین مصداق خیر معرفی شده است. در مجموع، فصل چهارم نشان داد که مسارعین در خیر، در ساحت اجتماعی، انسان هایی قانون مدار، عدالت خواه مسئول، آینده نگر و وحدت آفرین اند که با الهام از تعالیم قرآن و سیره علوی، جامعه را به سوی سلامت اخلاقی، انسجام اجتماعی و قرب الهی سوق می دهند و بدین سان، الگویی عینی برای تحقق جامعه مطلوب اسلامی ارائه می کنند.

۱. محمد بن یعقوب، کلینی، همان، ج ۲، ص ۶۳۶.

نتیجه‌گیری

در فصل اول، با تبیین مفاهیم کلیدی پژوهش، روشن شد که «مسارعت در خیرات» در قرآن کریم، صرف شتاب در انجام اعمال نیک نیست، بلکه مفهومی منظومه‌ای و هدفمند است که از ترکیب باورهای اعتقادی، گرایش‌های درونی و رفتارهای آگاهانه اجتماعی شکل می‌گیرد. بررسی کاربرد واژه «خیر» نشان داد که خیر در قرآن، دارای ابعاد فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی است و مسارعت در آن، ناظر به اولویت‌بخشی آگاهانه به ارزش‌های الهی در عرصه زندگی است. از این رو، مسارعین در خیر به عنوان الگویی تربیتی معرفی می‌شوند که زمینه تحقق تعالی فرد و اصلاح جامعه را توأمان فراهم می‌کنند.

یافته‌های فصل دوم نشان داد که زیربنای اصلی مسارعت در خیر، ویژگی‌های اعتقادی مسارعین است. آیات ۵۷ تا ۵۹ سوره مؤمنون، این گروه را با «خشیت الهی» معرفی می‌کند: «إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ»؛ خشیتی که نه ترس منفی، بلکه مراقبه‌ای درونی و آگاهی دائمی از حضور خداوند است. این خشیت، با ایمان راسخ به آیات الهی و پرهیز از هرگونه شرک آشکار و پنهان پیوند خورده است: «وَالَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ» و «وَالَّذِينَ هُمْ بِرَبِّهِمْ لَا يُشْرِكُونَ». نتایج این فصل نشان می‌دهد که توحید عملی مسارعین، آنان را از خودمحوری، قدرت‌طلبی و غفلت از حقوق دیگران بازمی‌دارد و بستر عقیدتی لازم برای کنش اجتماعی سالم را فراهم می‌سازد.

در فصل سوم، با تمرکز بر صفات اخلاقی، روشن شد که مسارعین در خیر، صرفاً به انجام عمل صالح بسنده نمی‌کنند، بلکه درون اخلاقی سالمی دارند که رفتار آنان را جهت‌دهی می‌کند. آیه «وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ» بیانگر جمع ظریف میان عمل صالح و خوف از عدم قبولی است. این ویژگی، نشان‌دهنده اخلاص، تواضع، خودکنترلی اخلاقی و پرهیز از عُجب و خودبرتربینی است. نتایج این فصل تأیید می‌کند که اخلاق فردی و اجتماعی مسارعین، تضمین‌کننده سلامت نیت و ماندگاری آثار خیرخواهانه آنان در جامعه است و مانع تبدیل عمل خیر به ابزار خودنمایی یا سلطه‌گری می‌شود.

یافته‌های فصل چهارم نشان می‌دهد که کنش اجتماعی مسارعین در خیر، ریشه در همان زیرساخت‌های اعتقادی و اخلاقی پیشین دارد. تعبیر پایانی آیات «أُولَئِكَ يُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَهُمْ لَهَا سَابِقُونَ» بیانگر آن است که پیشگامی اجتماعی این گروه، حاصل هیجان‌های زودگذر یا کثرت فعالیت‌ها نیست، بلکه نتیجه تعهد درونی، نیت الهی و مراقبت مستمر از انحراف اخلاقی است. مسارعین در اجتماع، بدون روحیه طلبکاری، با تواضع و مسئولیت‌پذیری، در مسیر اصلاح، خدمت و تحقق خیر عمومی گام برمی‌دارند. بر این اساس، پژوهش به این نتیجه می‌رسد که صفات اجتماعی مسارعین، نمود بیرونی «درون صالح» آنان است و پیوند میان سلامت باطن و کنش مسئولانه، آنان را شایسته پیشتازی در عرصه خیرات فردی و اجتماعی می‌سازد.

پیشنهادهای پژوهش

با توجه به نتایج این پژوهش، پیشنهاد می‌شود در تحقیقات آتی، مفهوم «مسارعت در خیر» به صورت تطبیقی در دیگر سوره‌ها و آیات قرآن کریم بررسی شده و نظام معنایی جامع‌تری از این مفهوم استخراج گردد. همچنین، پژوهش مستقل درباره نقش تبیینی سیره و سخنان معصومان علیهم‌السلام به ویژه امام علی، امام سجاد و امام صادق علیهم‌السلام در تفسیر عملی صفات مسارعتین در خیر، می‌تواند به تعمیق مباحث اخلاق اجتماعی اسلامی کمک کند. از دیگر پیشنهادات، بررسی کارکردهای تربیتی و اجتماعی این صفات در جامعه معاصر و نسبت آن با مسئولیت‌پذیری، مشارکت اجتماعی و اصلاح فرهنگی است که می‌تواند افق‌های کاربردی تازه‌ای پیش روی مطالعات قرآنی و اخلاق اسلامی بگشاید.

منابع و ماخذ

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

- (۱) آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و درر الکلم، قم، دارالکتب الإسلامیة، بی تا.
- (۲) ابن بابویه، محمد بن علی (صدوق)، الخصال، قم، نشر جامعه المصطفی العالمیة، چاپ هشتم، ۱۳۸۸ ش.
- (۳) ابن بابویه، محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، قم، دفتر انتشارات اسلامی، بی تا.
- (۴) ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالم اللئالی، قم، بی تا.
- (۵) ابن اثیر، عزالدین، أسدالغابة فی معرفة الصحابة، بیروت، دارالفکر، بی تا.
- (۶) ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی، فتح الباری شرح صحیح البخاری، بیروت، دارالمعرفة، بی تا.
- (۷) ابن حبان، احمد بن حنبل، احادیث المهدی من مسند احمد، بیروت، بی تا.
- (۸) ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، بیروت، دار صادر، بی تا.
- (۹) ابوحیان اندلسی، محمد بن یوسف، البحر المحيط فی التفسیر، بیروت، دارالفکر، بی تا.
- (۱۰) آلوسی، محمود بن عبدالله، روح المعانی فی تفسیر القرآن، بیروت، داراحیاء التراث العربی، بی تا.
- (۱۱) بهشتی، سید محمد، شناخت اسلامی، قم، انتشارات روزنه، ۱۳۶۰ ش.
- (۱۲) بحرانی، یوسف بن احمد، الحقائق الناضرة، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۵ ق.
- (۱۳) طباطبایی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، قم، دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، چاپ پنجم، ۱۴۱۷ ق.
- (۱۴) طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران، ناصر خسرو، چاپ سوم، ۱۳۷۲ ش.
- (۱۵) طبرسی، فضل بن حسن، جوامع الجامع، قم، مؤسسه الاعلمی، ۱۴۱۵ ق.

۱۶) طوسی، محمد بن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، نجف، المكتبة المرتضوية، ۱۳۸۷ ق.

۱۷) طوسی، محمد بن حسن، امالی، نجف، بی تا.

۱۸) قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۰ ش.

۱۹) قرطبی، محمد بن احمد، الجامع لأحكام القرآن، قاهره، دارالکتب المصریة، بی تا.

۲۰) کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیة، بی تا.

۲۱) خمینی، روح‌الله، تحریر الوسیله، قم، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۴۱۵ ق.

۲۲) خمینی، روح‌الله، شرح دعاء السحر، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۶ ش.

۲۳) خمینی، روح‌الله، شرح حدیث جنود عقل و جهل، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۷۶ ش.

۲۴) خمینی، روح‌الله، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، بی تا.

۲۵) دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۷ ش.

۲۶) رازی، محمد بن عمر (فخر رازی)، التفسیر الکبیر، بیروت، دارإحياء التراث العربی، ۱۴۲۰ ق.

۲۷) سبزواری، محمدباقر، ذخیره العباد، قم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۹ ق.

۲۸) سیوطی، عبدالرحمن، الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور، بیروت، دارالفکر، ۱۴۱۴ ق.

۲۹) طبری، محمد بن جریر، جامع البیان عن تأویل آی القرآن، بیروت، دارالفکر، بی تا.

۳۰) مطهری، مرتضی، جامعه و تاریخ، تهران، صدرا، ۱۳۹۵ ش.

۳۱) مطهری، مرتضی، توحید، تهران، صدرا، ۱۳۹۶ ش.

۳۲) مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم، انتشارات صدرا، ۱۳۹۸ ش.

۳۳) مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، قم، دارالکتب الإسلامیة، بی تا.

٣٤) مكارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه الإمام علی بن أبی طالب، ١٣٧٧ ش.

٣٥) مجلسی، محمدباقر، بحار الأنوار، بیروت، مؤسسه الوفاء، ١٤٠٣ ق.

٣٦) نراقی، احمد، معراج السعادة، تهران، کیهان، ١٣٧٤ ش.

٣٧) نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، قم، دارالکتب الإسلامیة، ١٣٧٧ ش.

٣٨) حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعة، قم، مؤسسه آل بیت، بی تا.

٣٩) حرانی، حسن بن شعبه، تحف العقول، قم، جامعه مدرسين، بی تا.